

Alicja Biranowska-Kurtz

Wismar '86

Ochrona Zabytków 41/1 (160), 3-14

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ALICJA BIRANOWSKA-KURTZ

WISMAR' 86

W dniach 15–24 czerwca 1986 r. odbyło się w Wismarze międzynarodowe seminarium urbanistyczne, zorganizowane pod auspicjami Krajowego Komitetu ICOMOS NRD¹.

Celem seminarium było opracowanie koncepcji urbanistycznej zagospodarowania przestrzennego fragmentu Starego Miasta w Wismarze.

Historia i charakterystyka przestrzenna miasta

Miasto to leży nad Zatoką Wismarską, do której wpadają tutaj dwa ujścia Jeziora Mühlenteich. Południowe ujście – „Mühlen Grube” – przepływa przez miasto. Wismar usytuowany jest na wzniesieniu, którego punkt szczytowy znajduje się w okolicy placu Marienkirche. Wokół miasta znajdują się liczne jeziora, zastoiny i trzęsawiska. Od strony północno-zachodniej Wismar oblewają wody i kanały drugiego co do wielkości portu morskiego NRD. Taka topografia terenu spowodowała, że nowe dzielnice miasta budowano „na zewnątrz” mokradła, dzięki czemu średniowieczny ośrodek nie został naruszony.

Wismar znany był już w 1167 r. pod nazwą *Aqua Winemara*², a później kolejno jako *de Stadt to der Winemar*, *Wismar* lub *Wismer*, a wreszcie 9 listopada 1936 r. otrzymał miano *miasta morskiego Wismar*.

Początkowo była to niewielka słowiańska wioska rybacka. Przepuszczalnie już w 1200 r. na Lustrzanym Wzgórzu znajdującym się na zachód od słowiańskiego osadnictwa, rozpoczęto budowę ośrodka miejskiego. Osią najstarszej części miasta stał się kanał *Mühlen Grube*. Do najwcześniejszych budowli należy kościół *St. Nicolas*³ oraz zabudowa małego ryneczku *Ziegenmarkt*. Zespół ten istniał już w 1222 r. 14 kwietnia 1226 r. *Heinrich den Pilger* nadał miastu prawa lokacyjne, a w 1229 r. po raz pierwszy użyto określenia „miasto”. Centrum lokacyjnego zespołu stanowi Rynek Główny (o powierzchni 1 ha) z ratuszem, nieco na zachód od niego *Marienkircheplatz*, z gotycką bryłą kościoła NMP⁴. Ten człon miasta, zwany Starym Miastem, powstał w drugim etapie jego rozwoju i budowy. Około pierwszej połowy XIV w., po zachodniej stronie istniejących zespołów, zbudowano tzw. Nowe Miasto. Głównym placem tego trzeciego członu miasta był plac *Georgekirche* z gotycką bryłą świątyni⁵.

Granicę między Starym i Nowym Miastem w przybliżeniu wyznaczały ulice *Neustadt*, *Grosse Hohe* i ich przedłużenie *Blieden*. Ta ostatnia ulica dochodziła do obecnej ulicy *Karl Liebknecht*. Prowadziła ona od Rynku Głównego w kierunku południowym. Północna odnoga

Bliedenstrasse, prowadząca od Rynku Głównego przez *Schweinsbrücke*, przechodziła obok kościoła *St. Nicolas* (Św. Mikołaja). Najważniejszy trakt stanowiła jednak obecna ulica *Lubsche*, usytuowana na osi wschód-zachód. Obecnie ulicę tę wyłączono z ruchu kołowego, częściowo przeznaczając ją na ciąg spacerowy i zlokalizowano przy niej różnego rodzaju placówki handlowe.

W XIV w. (a więc jeszcze przed rozbudową) na obrzeżu miasta wzniesiono kaplicę⁶ i szpital *Św. Ducha*. Budowle te zachowały się do czasów współczesnych. Elementem łączącym Stare i Nowe Miasto stał się również pałac książęcy⁷ wzniesiony w stylu północnowłoskiego renesansu. Jego budowę rozpoczęto około 1500 r.

¹ Ze strony polskiej w seminarium uczestniczyli: dr Alicja Biranowska-Kurtz i mgr inż. arch. Henryk Kustos z PP PKZ – Oddział w Szczecinie oraz mgr inż. arch. Ewa Kinecka i mgr inż. arch. Ryszard Szczęsny z PP PKZ – Oddział w Warszawie.

² Historię miasta opracowano na podstawie: E. Keyser, *Deutsche Städtebuch*, Berlin, b.r.w. (1939), s. 344 oraz wycinkowych materiałów przywiezionych z seminarium.

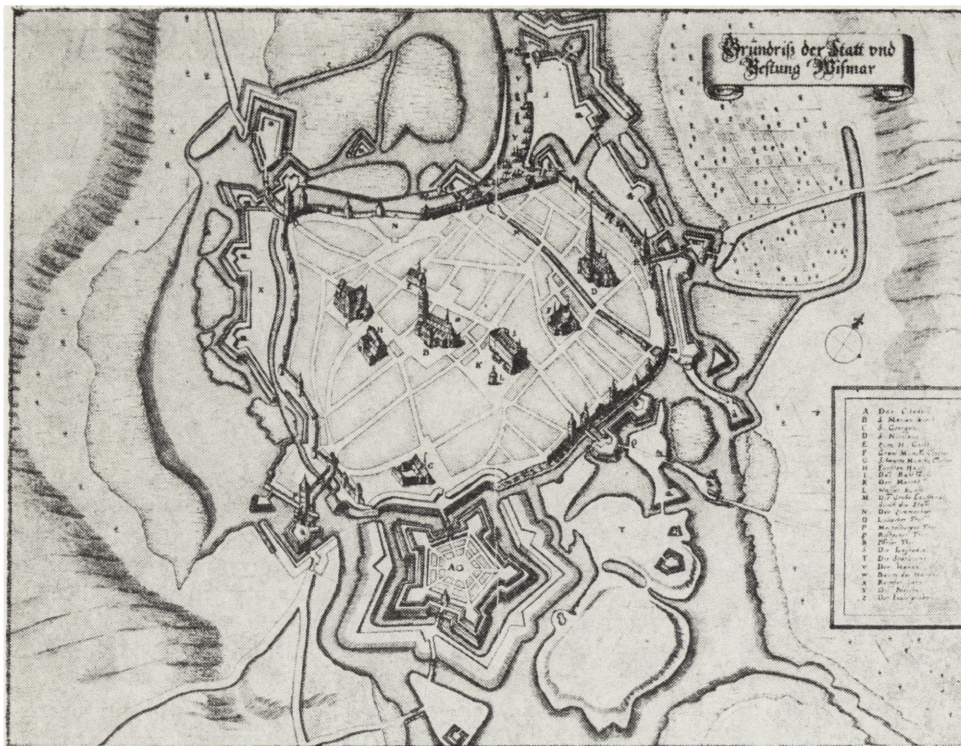
³ Obecna jego bryła pochodzi z XIV w., prezbiterium – z lat 1350–1403; w 1534 r. wzniesiono transept; w latach 1437–1508 wybudowano od południa wieże, których wysokie helmy zniszczyła w 1703 r. burza; w latach 1867–1880 wieże przykryto nowymi hełmami.

⁴ Najstarsze przekazy historyczne dotyczące kościoła NMP sięgają 1250 r. Z tamtego okresu zachowały się kamienne relikwie w części wieżowej. Prezbiterium wraz z ołtarzem głównym zostały potwierdzone w 1353 r., a część nawowa w 1370 r. Od strony zachodniej znajduje się monumentalna wieża o wysokości 80 m. Wnętrze świątyni wzorowane na gotyckim kościele NMP z Lubeki było halowe, z rzędem łuków odporowych przerzuconych ponad połą dachową ambitu. Do kościoła dobudowane były gotyckie kaplice. Kościół został całkowicie zniszczony podczas ostatniej wojny (poza wieżę, którą w 1981 r. poddano konserwacji).

⁵ Kościół Nowego Miasta stanął na miejscu dawnego szpitala *Św. Jerzego*. W prezbiterium zachowały się kamienne fragmenty budowli z 1320 r., pozostałe partie wznoszono od 1404 r. (wraz z nie ukończoną wieżą). Około 1490 r. rozpoczęto budowę nowego prezbiterium. W czasie ostatniej wojny zniszczone zostały sklepienia i dach świątyni. Próbę odtworzenia sklepienia miała stanowić metalowa konstrukcja, imitująca więźbę, oparta o istniejące mury kościoła. W ten sposób próbowano zamarkować dawną bryłę świątyni w panoramie miasta.

⁶ Zachowany do dziś, z freskami pokrywającymi ściany jednoprzestrzennej, halowej świątyni, przykrytej belkowanym stropem. Do kaplicy przylega szpital częściowo zrekonstruowany po wojnie.

⁷ W 1300 r. zniszczony został przez wismarczyków dwór książęcy. Na jego miejscu ok. 1500 r. powstała najstarsza część obecnego pałacu książęcego. Nowa jego partia datowana jest na lata 1553–1555. Odrestaurowany w latach 1877–1878.

1. Wismar, aksonometryczny plan miasta z połowy XVII w. (według miedziorytu M. Meriana)

1. Wismar, an axionometric plan of the town in the mid-17th cent. (after a copperplate by M. Merian)

2. Wismar, panorama miasta z połowy XVII w. (według miedziorytu M. Meriana)

2. Wismar, a panorama of the town in the mid-17th cent. (after M. Merian's copperplate)

Pierwotnie otaczał go rozległy ogród. Budowa północnej pierzei ulicy Vor dem Amtsgericht i południowo-wschodniej pierzei ulicy Papen zmieniła wielkość i charakter całego założenia. Pałac znalazł się bezpośrednio przy ulicy Vor dem Amtsgericht.

W XV w. zakończono budowę kamiennych murów miejskich, otaczających wszystkie trzy człony miasta. Z 37 bram i baszt zachowały się tylko dwie: zamykająca kanał Mühlen Grube – Runde Grube, z XV w., i u wylotu starego portu – Wassertor z 1450 r. Spośród in-

nych zachowanych obiektów monumentalnych wymienić należy: tzw. szary klasztor oo. franciszkanów⁸, czarny klasztor oo. dominikanów⁹, gotycką kaplicę Maria zur Weiden¹⁰, gotycką kaplicę Bantzkw-Sühne¹¹, gotycką szkołę¹², Archidiakoniat¹³, ratusz¹⁴, renesansową studnię w stylu holenderskim¹⁵ oraz wiele budynków mieszczkańskich, między innymi: barokową aptekę „Pod Lwem”¹⁶, dom Schabbelta¹⁷, „Stary Szwed” i inne.

W latach 1632–1720, w tzw. okresie szwedzkim, miasto

otrzymało pas fortyfikacji nowożytnych, wzmocnionych od południowego zachodu twierdzą. Po wycofaniu się Szwedów umocnienia te zlikwidowano. Zachowały się jedynie Zbrojownia z 1700 r. i mocno zniekształcone już wały ziemne pięciobocznej twierdzy.

Część dawnych obiektów architektonicznych została zniszczona całkowicie lub częściowo. W czasie ostatniej wojny bomby zniszczyły dachy i sklepienia kościoła St. George (Św. Jerzego). Zniszczony został również kościół NMP (poza wieżą) oraz część dawnej zabudowy znajdującej się przy placu Marienkirche: kaplica Maria zür Weiden, gotycka szkoła, parafia kościoła NMP, Archidiakoniat i wiele budynków mieszkalnych. Pozostała część miasta uległa zniszczeniu tylko w niewielkim stopniu. Na terenie całego Starego Miasta do dziś zachowało się 230 cennych zabytków architektonicznych. Wzniesiono tu również wiele nowych budynków, tzw. plomb, które formą, skalą, kolorem, materiałem i stylowymi elementami nawiązują do historycznych realizacji.

Koncepcja urbanistyczna zagospodarowania przestrzennego fragmentu Starego Miasta w Wismarze

Założenia

Celem seminarium było opracowanie koncepcji urbanistycznej zagospodarowania przestrzennego i funkcjonalnego fragmentu Starego Miasta w Wismarze. Ta część Starego Miasta, położona przy placu Marienkir-

⁸ Franciszkanie przebywali w Wismarze już w 1251 r. Budynki klasztorne zakonu wzniesiono w XIV w. (zostały one całkowicie zniszczone do końca XIX w.); kościół budowano w latach 1816–1822.

⁹ Dominikanie sprowadzeni zostali do miasta w 1292 r. Kłasztor zaczęto budować rok później. Prezbiterium poświęcono w 1397 r., kościół w 1692 r. W 1850 r. całość przekształcono na sierociniec; w 1878 r. zniszczono dawne prezbiterium.

¹⁰ Kaplicę Marii na Wierzbie wzniesiono ok. 1400 r. jako kaplicę pasyjną w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła NMP. Posiadała ona gotyckie szczyty z glazurowanej cegły (zachowana ikonografia). Zniszczona w czasie ostatniej wojny.

¹¹ Fundowana przez mistrza Sühne w 1427 r., bezpośrednio po buncie rzemieślników i straceniu burmistrzów Wismaru – Bantzkowa. W 1850 r. zniszczona. Brak przekazów ikonograficznych.

¹² Powstała ok. 1400 r. Wspaniały przykład zachodnio-północnego gotyku niemieckiego. Zniszczona w czasie ostatniej wojny. Zachowała się ikonografia.

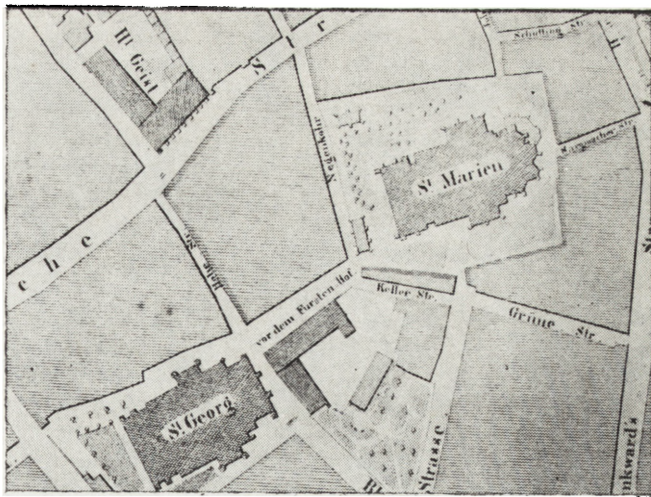
¹³ Powstał ok. 1450 r. jako niezbędny warsztat przy budowie kościoła NMP. Od 1885 r., po odrestaurowaniu, przeznaczony na dom pastora. Zniszczony w czasie ostatniej wojny; odbudowany po wojnie w swej gotyckiej partii. W czasie odbudowy przesunięto wejście na elewację zachodnią.

¹⁴ Najwcześniejsza, gotycka część ratusza, spalona w 1350 r. Na jego miejscu wzniesiono kolejną bryłę, istniejącą do XVIII w. Fragmenty drugiego ratusza zachowały się w gotyckich piwnicach, częściowo pokrytych malaturami. W XVIII w. wzniesiono, zachowany do dzisiaj, klasycystyczny budynek, wykonany przez mistrza murarskiego Barco Ludwigslaftha.

¹⁵ Wybudowana przez Heinricha Dammerta z Lubeki w 1602 r. wg planów Filipa Brandina z Utrechtu (Holandia).

¹⁶ Dawniejszy dom mieszczkański.

¹⁷ Zbudowany w stylu renesansu holenderskiego przez Filipa Brandina w 1569–1571 na zlecenie rajcy i późniejszego burmistrza Schabbelta. Restaurowany po ostatniej wojnie. Zachowała się wysoka sień, wyłożona kwadratową kostką dębową oraz wnętrza – obecnie sale muzealne, w których eksponowane są m.in. plany, a wśród nich, najstarszy, rękopiśmienny, aksometryczny plan – widok miasta z ok. połowy XVII w.; był on podstawą do rozważań rekonstrukcyjnych ulicy Lubische.

3. Wismar, wycinek planu miasta z 1834 r.

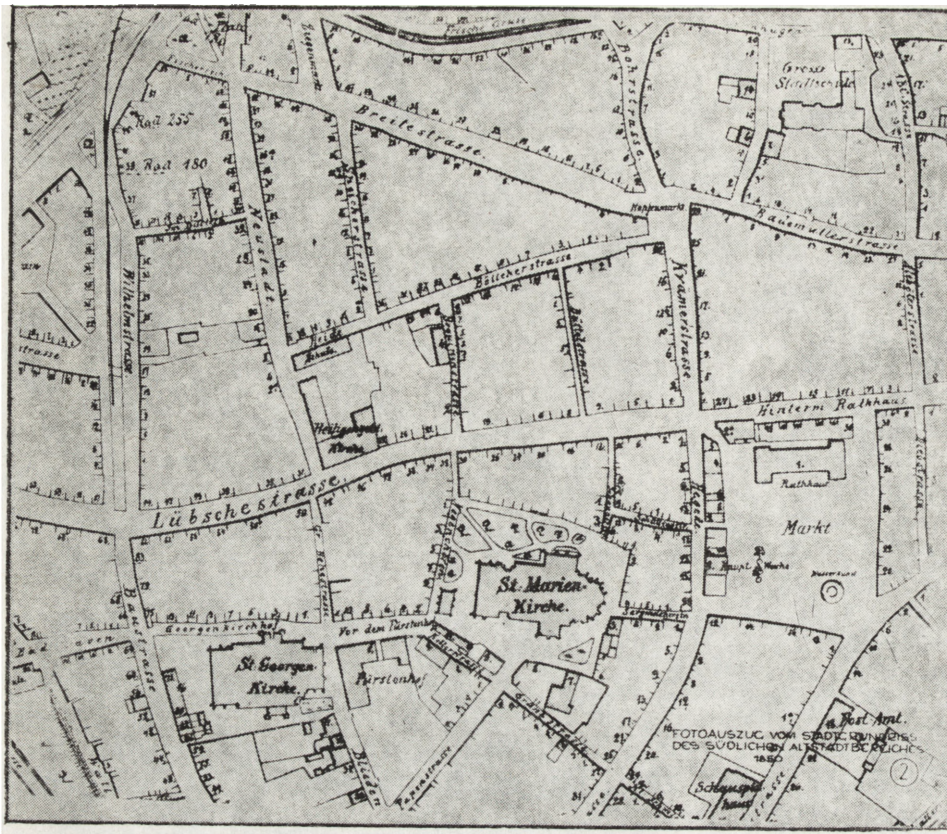
3. Wismar, a section of towns map from 1834

4. Wismar, plan miasta z 1892 r.

4. Wismar, town's map from 1892

che, połączona jest z założeniem pałacowo-ogrodowym. Plac Marienkirche wraz z zabudową obrzeżną i odbudowaną świątynią przeznaczono na cele kulturalno-gastronomiczne. Założenia konkursu dopuszczały wprowadzenie korekt konserwatorsko-urbanistycznych dla samego placu, bez konieczności odtwarzania jego wcześniejszego zarysu. Organizatorzy oczekiwali również propozycji dotyczących ewentualnych działań obejmujących zabudowę obrzeżną tego terenu. W obrębie placu Marienkirche program przewidywał zaprojekto-

5. Wismar, wycinek planu miasta z 1850 r.

5. Wismar, a section of town's map from 1850

wanie nowych obiektów mieszkalnych i użyteczności publicznej, nie przekraczających trzech kondygnacji, bez konieczności powtarzania form historycznych. Wymagano jedynie, aby nowe budynki (plomby) charakteryzowały się drobnym podziałem architektonicznym, nawiązywały wielkością i rozmieszczeniem otworów okiennych i drzwiowych do zachowanej zabudowy oraz aby zaprojektowano zastosowanie tradycyjnych materiałów budowlanych. Wykluczono całkowicie zastosowanie płaskich dachów. Zrezygnowano z odbudowy Długiego Domu (Langeshaus – budynek dobudowany niegdyś do Alte Schule, a funkcjonalnie związany z kościołem NMP), bowiem wzniesiono nowy kościół wraz z zapleczem, które przejęło funkcję administracyjną Długiego Domu. W bryle samej świątyni należało pomieścić funkcje kulturalne i gastronomiczne. W tym celu dopuszczono przedłużenie korpusu i naw boczną na tyle, aby po ewentualnym poszerzeniu budowla pasowała do całego placu, nad którym w dalszym ciągu dominować ma zachowana wieża.

Wybór materiałów budowlanych i konstrukcyjnych należał do projektantów.

W strefie zainteresowań autorów koncepcji znalazły się trzy następujące ulice wiodące z placu w kierunku wschodnim i północnym: Sargmacher, Johannis i Negenchoren oraz odchodząca od ulicy Jana – Schütting. W projektach należało uwzględnić istniejące połączenia komunikacyjne i punkty widokowe, a pominiętą zabudowę obrzeżną. Rozwiązania projektowych wymagały również trzy ulice ograniczające zespół pałacowo-ogrodowy: Papen (tylko sama ulica bez zabudowy jej wschodniej pierzei), Blietsden oraz Vor dem Amtsgericht. Organizatorzy oczekiwali jedynie odpowiedzi na pytanie, czy proponowane wykwaterowanie Zakładów Mięsnych jest słuszną decyzją.

Jako zagadnienia otwarte pozostawiono: zabudowę zlokalizowaną w obrębie placu Georgenkirche; część bloku zabudowy pomiędzy Vor dem Amtsgericht, ulicami Grosse Hohe, Lubsche i Negenchoren; zespół szpitalny Św. Ducha wraz ze Szkołą Muzyczną; ulicę Lubsche wraz z Rynkiem Głównym i ulicą Karl Liebknecht.

Staromiejski zespół zaliczany jest do strefy „A” ochrony konserwatorskiej miasta, której oś w kierunku wschód–zachód wyznacza ulica Lubsche. Przedmiotem opracowania stał się plac Marienkirche i przylegający do niego od południowo-wschodniej strony zespół pałacowo-ogrodowy. Takie ograniczenie uważaliśmy za niesłuszne. Plac Georgenkirche bowiem funkcjonalnie i przestrzennie wiąże się z wymienionymi zespołami. Organizatorzy mieli już skonkretyzowany program użytkowy i określony plan działań w stosunku do kościoła St. George, ale nie objęli nim zabudowę obrzeżnej placu. Zaważyło to na włączeniu do opracowania szczegółowego całego placu Georgenkirche wraz z jego zabudową obrzeżną i kościołem. W opracowaniu uwzględniliśmy również ulice Grosse Hohe i Neustadt prostopadle odchodzące od interesującego nas kwartału, bowiem obiekty monumentalne istniejące przy tym ciągu komunikacyjnym (szpital z kaplicą Św. Ducha, organizowane Muzeum Farmacji, Szkoła Muzyczna) funkcjonalnie związane są z placami. Przy czym interesowały nas jedynie zagadnienia funkcjonalne i komunikacyjne związane z tymi ostatnimi zespołami. Przyjęliśmy zasadę zachowania dawnego założenia i odtworzenia pierwotnych placów kościelnych w ich historycznym obrysie, tym bardziej że zawsze były one związane ciągiem komunikacji pieszej z Rynkiem Głównym. Możliwość połączenia funkcji ciągu „kulturalnego” z komunikacyjno-handlowym dawały ulice Grosse

6. Wismar, panorama miasta od strony zalewu, 1900 r.

6. Wismar, a panorama of the town from the side of the bay, 1900

Hohe i Johannis. Ulica Grosse Hohe stanowi ponadto oś prostopadłą łączącą projektowany – a wynikający z programu – kompleks kulturalny z kaplicą Św. Ducha i dalej z Ziegenmarkt. Włączenie placu przy kościele St. George uzasadniał również zaczynający się w tym miejscu ciąg, pełniący zarówno dawniej, jak i współcześnie funkcję „kulturalną”. Zaakceptowaliśmy rozwiązanie, zgodnie z którym ogólnodostępne parkingi zlokalizowano na obrzeżu miasta, z ewentualnym wykorzystaniem Rynku Głównego. Przyjęliśmy jednak całkowite wyłączenie tej strefy miasta z ruchu transportu ciężkiego (poza dostawczym) i skierowanie go na obwodnicę i obrzeża zespołu staromiejskiego.

Spośród licznych dostarczonych nam przekazów kartograficznych jako podstawę rekonstrukcji układu urbanistycznego miasta przyjęliśmy wycinek planu z 1834 r. (*Ausschnitt vom Stadtgrundriss des Ensemble St. Marien Kirche, Fürstenhof und St. Georg Kirche*)¹⁸ i plan z 1838 r. (*Fotoauszug vom Stadtgrundriss des Südlichen Altstadtbereiches*). Korzystaliśmy również z wycinków planu z 1850 r. (*Stadtgrundriss um 1850*)¹⁹. Przy formułowaniu wniosków dotyczących architektury opieraliśmy się na pełnym zestawie zgromadzonych materiałów²⁰, jej stanie obecnym oraz programie założonym przez organizatorów. Założyliśmy również priorytet wszelkich badań, a szczególnie architektoniczno-archeologicznych, wykonanych w fazie przedprojektowej, na całym terenie objętym projektem koncepcyjnym. Autorzy nie brali pod uwagę np. ekonomicznej opłacalności realizacji niektórych obiektów architektonicznych, technicznych i techniczno-konstrukcyjnych możliwości realizacyjnych. Załączony do artykułu szkic²¹ jest jedynie próbą odtworzenia projektu wykonanego w Wismarze.

St. Georgskircheplatz

Współczesny kształt i charakter placu zgodne są z przedstawionymi na historycznych przekazach. Jedynie bryła kościoła pozbawiona została dachów i sklepień. Na całej jej wysokości zachowały się mury i niewielkie fragmenty sklepień w prezbiterium. W zabudowie obrzeżnej placu brak jest tylko jednego budynku. Zaproponowano utrzymanie placu w niezmienionym kształcie i proporcjach wraz z istniejącym zróżnicowaniem poziomów pomiędzy ulicą Rose Luxemburg a placem kościelnym. Zaakcentowano zamknięcie zachodniej strony placu kościelnego wysoką zielenią, a pozostałej partii – zielenią niską. Bryłę samej świątyni należy poddać działaniom rekonstrukcyjnym, zaś jej wnętrze dostosować do założonych przez organizatorów celów wystawienniczych. Wysokość kalenicy określana jest w dość licznych przekazach ikonograficznych. Pierzeję południową wraz z zabudową mieszkalną, połączoną nieotylnym murem ceglany i znajdującymi się z nim ogrodami, pozostawiono w nie zmie-

¹⁸ Autorka nie może, niestety, podać pełnej metryki przekazów kartograficznych, bowiem załączony do ilustracji spis uwzględnił jedynie tytuły i daty tych przekazów, nie podając ani źródeł, ani miejsc ich przechowywania. Zaledwie w kilku wypadkach byłam w stanie ustalić te dane.

¹⁹ Druk, wielobarwny, org. *Stadtarchiv in Wismar*. W pracy posługiwano się fotograficzną jego kopią (*Fotoauszug vom Stadtgrundriss des Südlichen Altstadtbereiches*) obejmującą zaledwie wycinek całości.

²⁰ Objęły one 34 pozycje dawne i współczesne z zakresu kartografii i ikonografii, nie licząc współczesnych podkładów i przygotowanych przekrojów placów.

²¹ Próbę odtworzenia projektu wykonanego w Wismarze podjęła mgr inż. arch. Beata Makowska ze szczecińskiego Oddziału PKZ, za co składam Jej tą drogą serdeczne podziękowania.

ntonej formie. Zabudowa mieszkalna pierzei zachodniej została, poza jednym brakiem, w pełni zachowana. Wolną działkę zaproponowano uzupełnić, a charakter i gabaryt „plomby” powinien harmonizować z architekturą tej strefy miasta. Cała zachowana zabudowa wszystkich pierzei powinna być poddana zabiegom konserwatorskim i adaptacyjnym. Wschodnia pierzeja zamknięta jest bryłą pałacu książęcego, która łącznie ze świątynią wyznacza szerokość ulicy Grosse Hohe.

Zespół pałacowo-ogrodowy

Wnętrze odrestaurowanego zespołu zaproponowano przeznaczyć na cele ekspozycyjne²², natomiast założenie ogrodowe – utrzymać jako ogólnodostępne tereny zielone. Sugerowano odtworzenie na terenie ogrodu narysu istniejącego tu niegdyś budynku o nie ustalonej funkcji i bryle. Jedynym przekazem na jego temat jest plan z 1834 r. uwzględniający rzut tego budynku. Przewidziano zaakcentowanie parteru (przyziemia) budynku odpowiednią fakturą materiału budowlanego (np. kamień, płyta etc.). W miejscu zlikwidowanego więzienia zaproponowano zamknięcie ulicy Keller murem wysokości ok. 2,5 m. W murze tym przewidziano dwa przejścia piesze, łączące tę ulicę z zespołem zieleni. Zabudowa bloku od strony ulic Keller i Papen kwalifikuje się do modernizacji. Podobne działania przewidziano dla ulicy Vor dem Amtsgericht i południowo-wschodniej pierzei ulicy Papen. Zaakceptowano decyzję organizatorów o wykwaterowaniu Zakładów Mięsnych z tej strefy miasta. W programie badań zaproponowano uwzględnić: przebadanie północno-zachodnich partii pałacu; określenie miejsca i wysokości przejścia istniejącego niegdyś pomiędzy pałacem a kaplicą książęcą, dobudowaną do kościoła; przebadanie dziedzińca pałacowego w celu ustalenia pierwot-

nego poziomu i ewentualnego materiału, w którym został zrealizowany.

Marienkircheplatz

Współczesny kształt i charakter placu znacznie różnią się od udokumentowanych w historycznych przekazach. Z jego obrzeża zniknęło wiele ważnych obiektów (Kapelle Maria zur Weiden, Bantzkow-Sühnekapelle, Alte Schule, plebania St. Marien, barokowa część Archidiakonatu, zabudowa mieszczańska), a z bryły kościoła pozostała jedynie wieża i niewielkie fragmenty naw bocznych. Spowodowało to otwarcie placu i jego powiększenie w kierunku południowym – aż do ulicy Keller. W miejscu dawnego budynku parafii wzniesiono współczesną bryłę Neue Kirche, nie zachowując orientacji dawnej zabudowy. Odtworzono również gotycką część Archidiakonatu, zamykającą wylot ulicy Sargmacher.

A. Południowa pierzeja placu

Zaproponowano następujący zakres prac:

1. Odtworzenie zarysu pierwotnego placu kościelnego zbliżonego do prostokąta z nieznacznym wybrzuszeniem jego partii południowej. W tym celu zaproponowano pełną rekonstrukcję (w oparciu o ikonografię) bryły Alte Schule i dostosowanie wnętrz do współczesnych funkcji;
2. Wybudowanie w miejscu wcześniejszego Langeshaus trójkondygnacyjnego, nakrytego ceramicznym dachem dwuspadowym budynku, którego rozwiązanie funkcjonalne, konstrukcyjne i materiałowe powinno być współczesne;

²² W jego północno-zachodniej partii mieści się obecnie Archiwum Miejskie. Pozostałe pomieszczenia stanowią stałą ekspozycję wnętrz. Wydaje się, że spełniana obecnie funkcja jest prawidłowa dla tego zespołu.

7. Wismar, kościół NMP widok od strony północnej (według stanu z 1925 r.)

7. Wismar, St. Mary's Church, view from the north (condition in 1925)

3. Połączenie tych dwóch obiektów murem ceglanym o wysokości ok. 2,5 m, z wejściem od strony placu kościelnego (przy Alte Schule);

4. Dwa wymienione obiekty – Alte Schule i nowy budynek – przeznaczyć na cele kulturalne – może szkoły muzycznej?

Tak zaprojektowana zabudowa pozwoli na odtworzenie południowo-zachodniej pierzei placu kościelnego oraz określi szerokość ulicy Keller.

Podobny cel przyświecał propozycji zamknięcia nie otynkowanym murem ceglanym terenu należącego do Neue Kirche. Jego wysokość określono wstępnie na 2,5 m. Przewidziano w nim trzy ogólnodostępne przejścia i jedno na zaplecze świątyni. Cały teren przy Neue Kirche pozostawiono jako obszar zieleni. Zamierzaniem autorów koncepcji było uzyskanie w miarę jednolitej zabudowy pierzei.

B. Wschodnia pierzeja placu

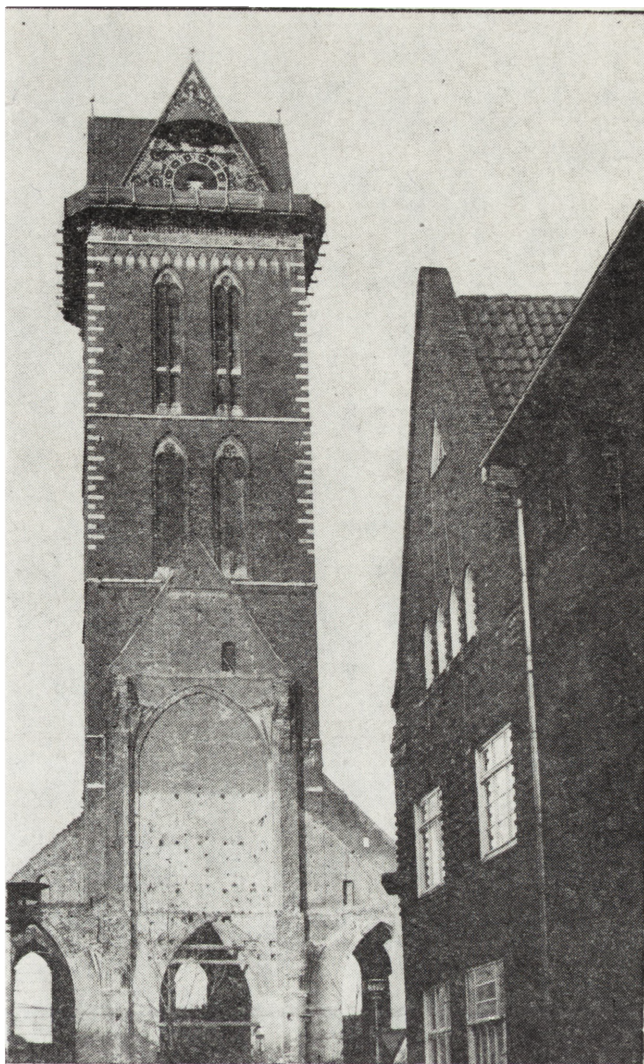
Odtworzony gotycki fragment bryły Archidiakonatu dominuje architektonicznie w tej części pierzei. Wyróżnia go zarówno wysokość, jak i glazurowany detal gotyckich szczytów. Autorzy projektu uznali za niezbędne zrekonstruowanie części barokowej bryły oraz powiązanie jej z istniejącą zabudową mieszkalną. Jako element łączący zaprojektowano mur²³ (ok. 2,5 m wysokości), w którym przewidziano przejście na zaplecze posesji. Istniejące przy Archidiakonacie budynki mieszkalne zalecono poddać modernizacji i konserwacji. Podobnie potraktowano w projekcie północno-wschodnią partię tej pierzei placu. Jedynie na zamknięciu ulicy Johannis i Schutting zaproponowano wzniesienie budynku nawiązującego wysokością do istniejącego Archidiakonatu. Ceramiczny, dwuspadowy dach zaproponowano zamknąć od strony placu stylizowanym, schodkowym szczytem, korespondującym ze szczytem Archidiakonatu. Zaproponowano również uzupełnienie brakującej zabudowy. Uzupełnienia te nawiązują do gabarytów, charakteru i formy istniejących obiektów. Zaproponowano współczesne rozwiązanie tej architektury.

C. Północna pierzeja placu (między ulicami Negenchoren a Johannis)

Zaproponowano uzupełnienie tej części pierzei zabudową kalenicową, trójkondygnacyjną, powtarzającą dawny układ parcelacyjny z 1838 r. Charakterem rozwiązania nawiązano do zachowanej, historycznej zabudowy placu. Jedynie zabudowę działki narożnej ulic Negenchoren i Marienkirchof pozostawiono o jedną kondygnację niższą ze względu na ekspozycję szczytów – tyłów budynków, zlokalizowanych przy ulicy Lubsche (wykonanych w całości w konstrukcji szkieletowej). Z tego też powodu zaproponowano również zamknięcie dwóch następnych posesji (w kierunku wschodnim) murem ceglanym. Do wnętrza całego bloku urbanistycznego zaproponowano wprowadzenie zieleni i małej architektury.

D. Zachodnia pierzeja placu

Tę część placu w całości zakwalifikowano do modernizacji i konserwacji, z jednoczesnym zaleceniem uzupełnienia brakującego budynku, który charakterem i ga-

8. Wismar, wieża kościoła NMP po konserwacji, widok od ulicy Sargmacher

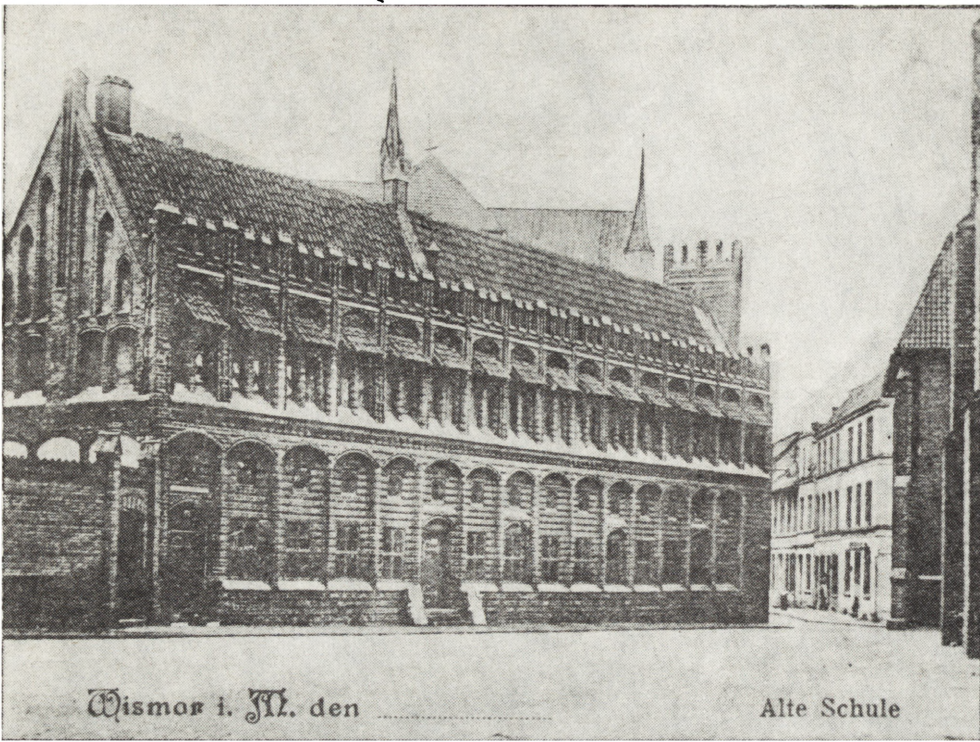
8. Wismar, a tower of St Mary's Church after conservation, view from Sargmacher street

barytem powinien nawiązywać do istniejącej w tej partii zabudowy.

E. Plac kościelny

Autorzy projektu zaproponowali pozostawienie tego placu jako terenu ogólnodostępnego. Powierzchnia placu, poza obszarem dawnego cmentarza – utwardzona, teren pocmentarny – zieleni niska i wysoka. W miejscach, w których wznosiły się niegdyś dwie, nie istniejące dzisiaj kaplice Kapelle Marie zur Weiden i Bantzkow-Sühnekapelle, należy przeprowadzić badania archeologiczne. Po ich wykonaniu zaproponowano pozostawienie „świadków” ich istnienia. Zaproponowano wprowadzenie zróżnicowania w poziomie placu fakturą materiału, którego charakter powinny określić badania archeologiczne.

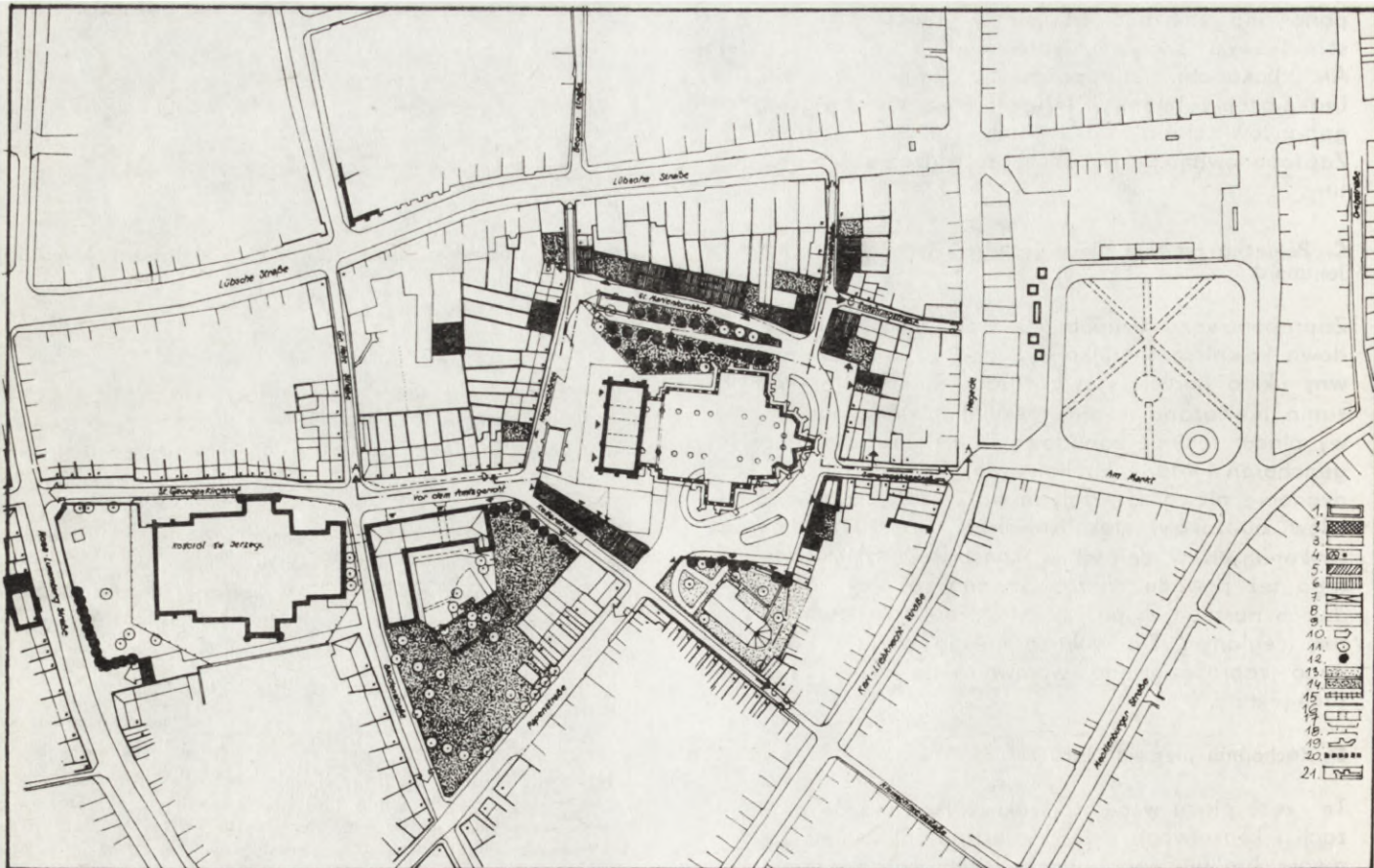
²³ Używanie murów ceglanych jako łącznika nie jest obce w tym mieście, gdzie wiele linii granicznych parcel stanowią dawne, historyczne mury z cegły. Często występują one również na obrzeżach bloków urbanistycznych, wzdłuż ulic bocznych itd.

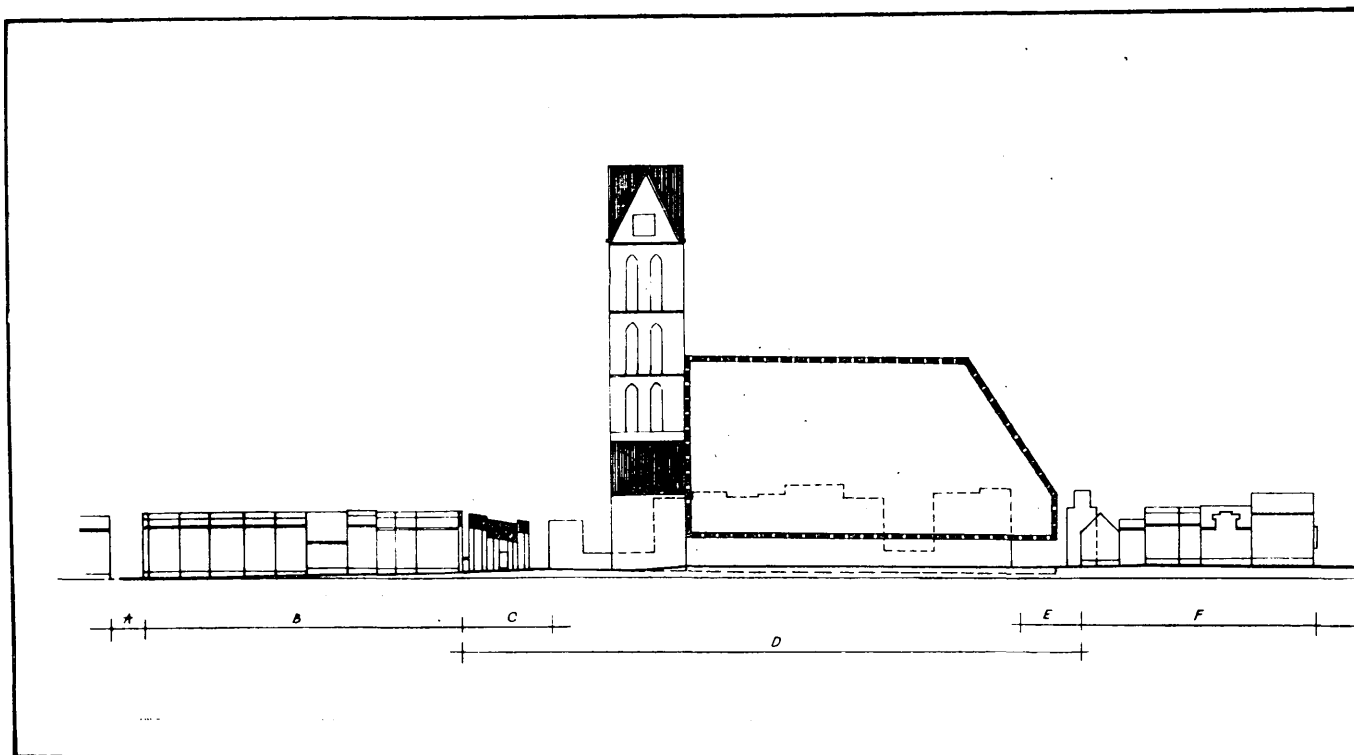

9. Wismar, Alte Schule
9. Wismar, Alte Schule

Wismar i. M. den

Alte Schule

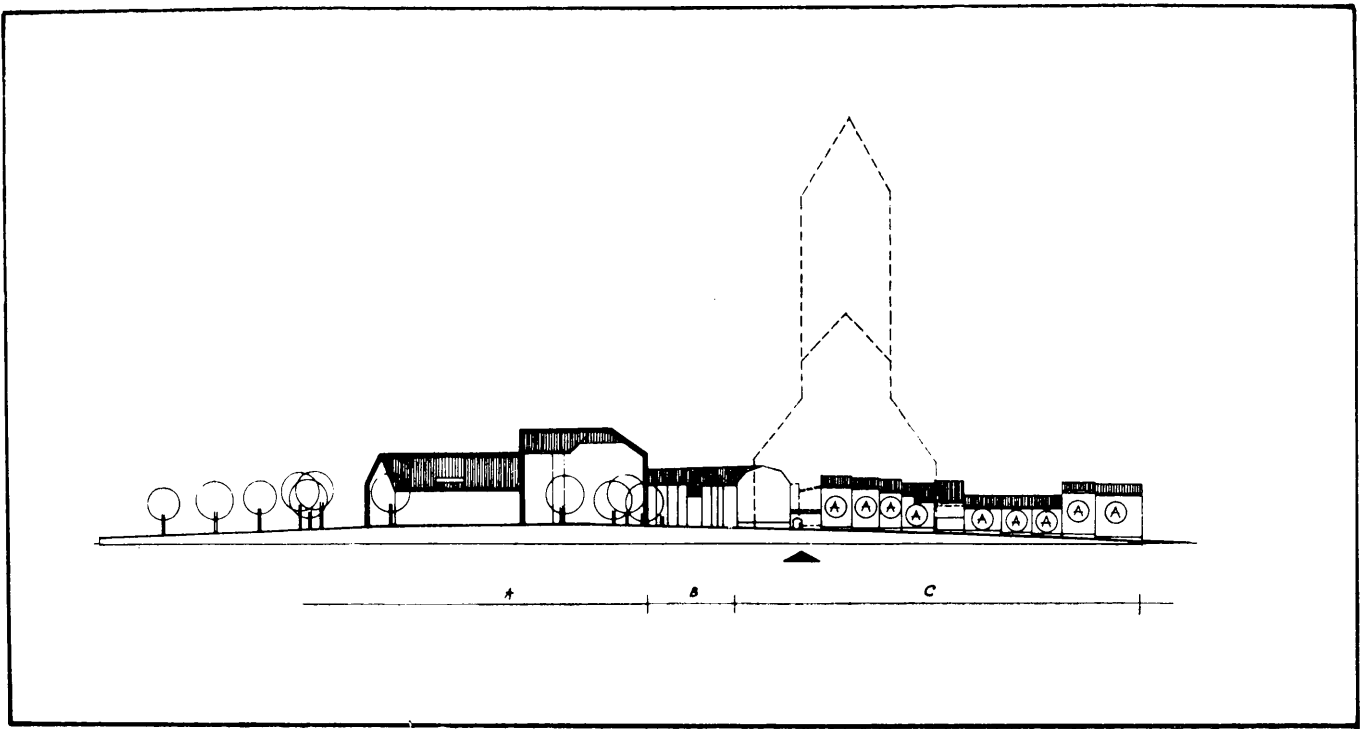

11. Wismar, Stare Miasto. Przekrój A-A. A – ulica Grosse Hohe, B – ulica Vor dem Amtsgericht, C – ulica Negenchoren, D – plac przy kościele NMP, E – ulica Johannis, F – ulica Sargmacher

11. Wismar, the Old Town. Cross-section A-A. A – Grosse Hohe Strasse, B – Vor dem Amtsgericht, C – Negenchoren Strasse, D – Square at St Mary's Church, E – Johannisstrasse, F – Sargmacherstrasse

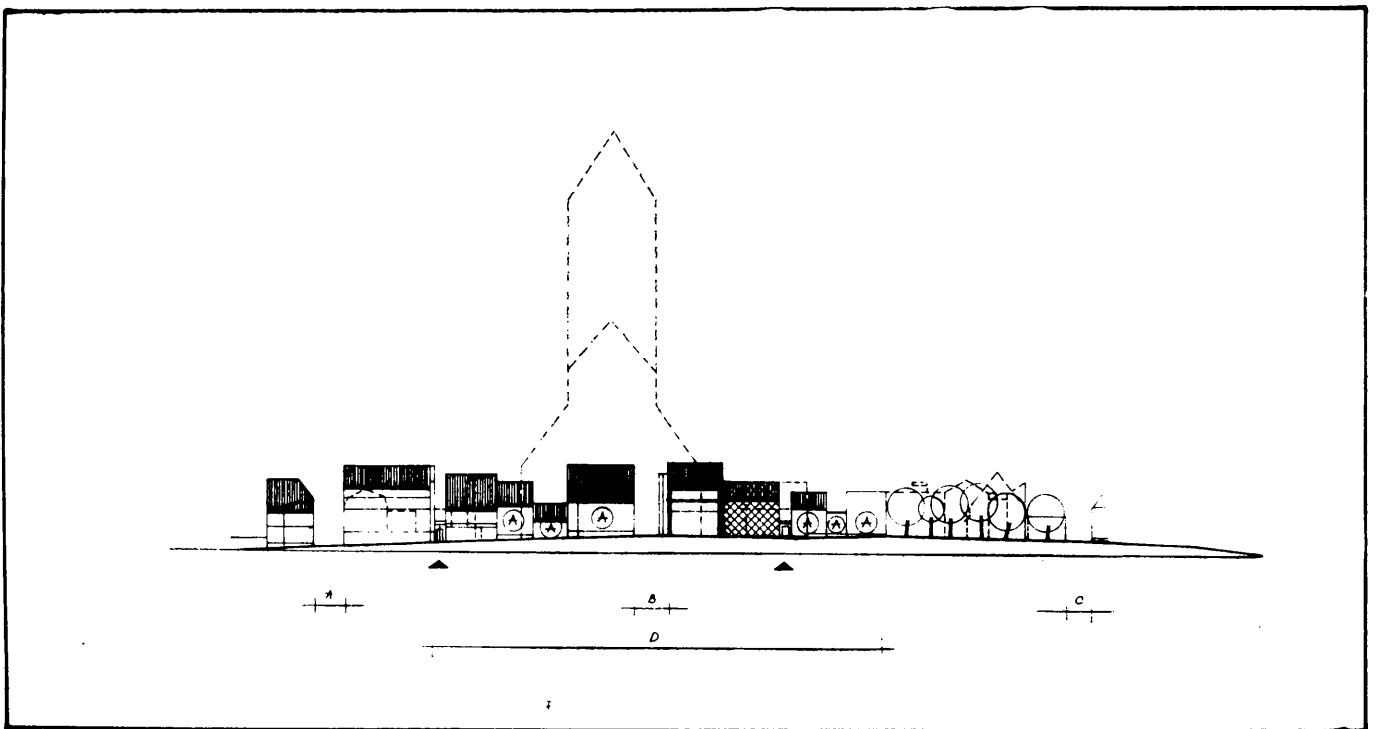
10. Wismar, koncepcja urbanistyczna zagospodarowania Starego Miasta w Wismarze, oryg. w skali 1:500: 1 – historyczna zabudowa z pierwszeństwem przeprowadzenia badań, 2 – budynki przeznaczone do rekonstrukcji, w ich historycznej formie, 3 – historyczna zabudowa do zachowania bez zmian, 4 – budynki, których wysokość i forma dachu zostanie określona na podstawie badań, 5 – uzupełnienie nawiązujące do historycznych rozwiązań, 6 – uzupełnienie współczesną zabudową, nawiązująca do gabarytów według historycznych przekazów, 7 – obiekty przeznaczone do wyburzenia, 8 – obszar o półotwartym charakterze, 9 – teren otwarty, 10 – strefy komunikacji pieszej, 11 – istniejąca zieleń wysoka, 12 – zieleń wysoka do uzupełnień, 13 – istniejąca zieleń niska, 14 – zieleń niska do uzupełnień, 15 – zamknięcie historycznych linii granicznych murami, 16 – ciągi pierzei ulicznych przeznaczone do modernizacji, 17 – przejścia istniejące, 18 – przejścia projektowane, 19 – teren lapidarium o charakterze archeologiczno-architektonicznym, 20 – obszar wielofunkcyjnego centrum kulturalnego, 21 – nie istniejące obiekty historyczne

10. Wismar, a town-planning concept of developing the Old Town in Wismar (original in the scale of 1:500): 1 – historic buildings to be first subjected to research work, 2 – buildings to be reconstructed in their historic form, 3 – historic buildings to be preserved unchanged, 4 – buildings in which the research team is to determine the height and form of the roof, 5 – additions pertaining to historic solutions, 6 – additions of modern buildings with dimensions according to historic records, 7 – buildings to be pulled down, 8 – the area with a semi-open character, 9 – an open area, 10 – zone for pedestrians, 11 – existing high verdure, 12 – verdure high up to additions, 13 – existing low verdure, 14 – low verdure up to additions, 15 – closing of historic border lines with walls, 16 – runs of street frontages earmarked for modernization, 17 – existing pathways, 18 – planned pathways, 19 – site of „lapidarium” of an archaeological and architectonic nature, 20 – site of a multi-functional cultural centre, 21 – non-existing historic structures

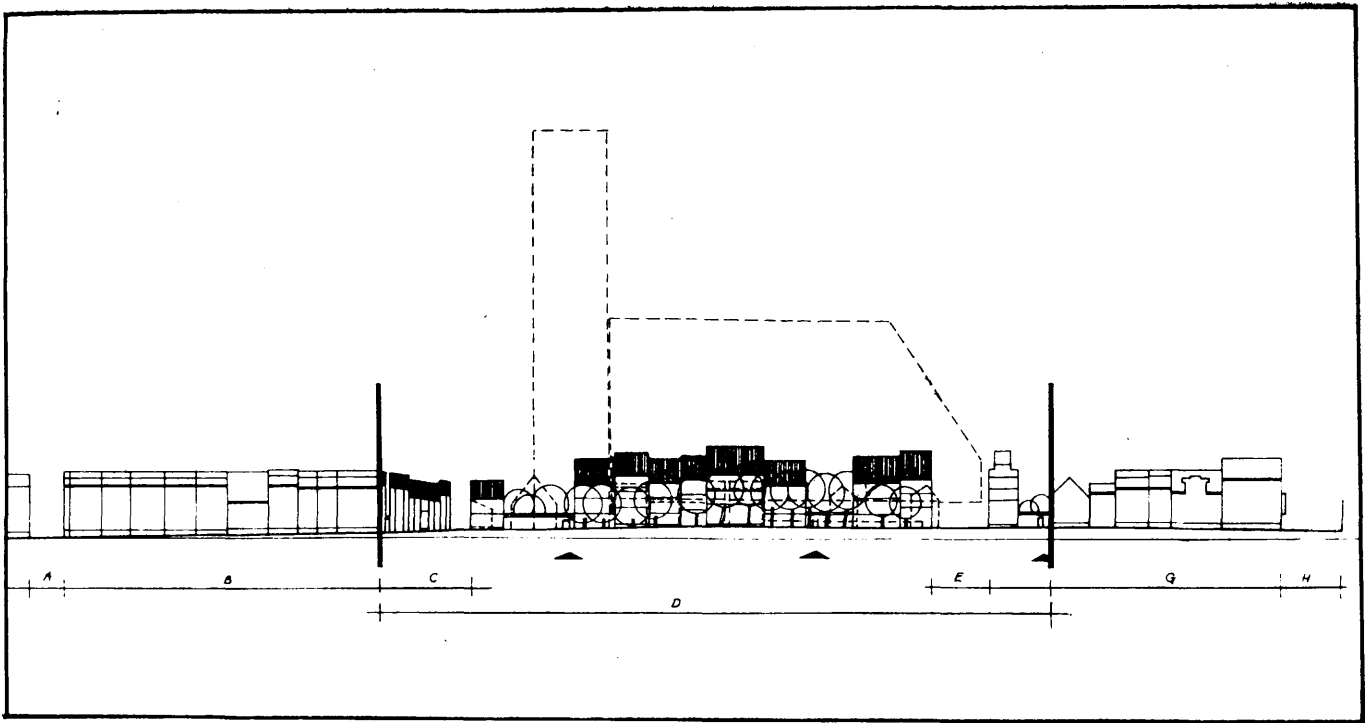
12. Wismar, Stare Miasto. Przekrój B-B. A – ogród przy palacu książęcym, B – ulica Vor dem Amtsgericht, C – ulica Negenchoren

12. Wismar, the Old Town. Cross-section B-B. A – garden at a prince's palace, B – Vor dem Amtsgericht, C – Negenchorenstrasse

13. Wismar, Stare Miasto. Przekrój C-C. A – ulica Schuttings, B – ulica Sargmacher, C – ulica Grune, D – plac przy kościele NMP

13. Wismar, the Old Town. Cross-section C-C. A – Schuttingstrasse, B – Sargmacherstrasse, C – GruneStrasse, D – Square at St Mary's Church

14. Wismar, Stare Miasto. Przekrój D-D. A – ulica Grosse Hohe, B – ulica Vor dem Amtsgericht, C – ulica Negenchoren, D – plac przy kościele NMP, E – ulica Johannis, G – ulica Sargmacher, H – ulica Hegede
 14. Wismar, the Old Town. Cross-section D-D. A – Grosse Hohe Strasse, B – Vor dem Amtsgericht, C – Negenchorenstrasse, D – Square at St Mary's Church, E – Johannistrasse, G – Sargmacherstrasse, H – Hegedestrasse.

(fot. 1-4, 6, 7, 9 – Karl Fr. Rode, 8 – Bernd Blume, rys. 10-14 – Beata Makowska)

F. Kościół

Zniszczenie bryły Marienkirche jest zauważalne w panoramie miasta. Historycznie korespondowała ona z masywną bryłą kościoła St. Nicolas oraz z innymi obiektami architektury monumentalnej. Uzasadnione wydało się więc odtworzenie gabarytów kościoła, który poza możliwościami kubaturowymi, uzupełni wyraźną lukę w panoramie miasta, szczególnie eksponowanej od strony zalewu.

Ze względu na złożoność działań związanych z odtworzeniem bryły oraz na niebezpieczeństwo zniszczenia istniejących, oryginalnych relikwów, nie zaproponowano odbudowy kościoła w historycznej formie. Przyjęto jednocześnie założenie, aby prawie wszystkie nowe budowle miały charakter architektury współczesnej. Jedynie w nielicznych wypadkach przyjęto zasadę ich historycznych rekonstrukcji. Zaproponowano więc rozwiązanie nadwieszanej, współczesnej bryły architektonicznej, której gabaryt nawiązywałby do historycznych przekazów. We wnętrzu nowej bryły umieszczono wielofunkcyjny zespół kulturalny – z dużą salą widowiskową i jej zapleczem. Zachowaną wieżę kościelną funkcjonalnie i przestrzennie związano z centrum kulturalnym. Jednocześnie zaproponowano, aby ona stanowiła główne, reprezentacyjne wejście do projektowanego centrum. Zachowane do czasów współczesnych relikw i resztki świątyni postanowiono w całości poddać badaniom archeologiczno-architektoniczno-konserwatorskim. Po ich wykonaniu zaproponowano uczynienie narysu dawnej świątyni i przeznaczenie jej pierwotnego przyziemia na cele stałej ekspozycji, składającej się z zachowanych resztek murów oraz lapi-

darium. Wysokość poziomu posadzki wnętrza powinny określić badania archeologiczne. One też powinny wskazać miejsca, w których możliwe byłoby wykonanie słupów-podpór niezbędnych do przeniesienia konstrukcji nadwieszanej współcześnie rozwiązanej kubatury świątyni.

* * *

Przedstawiony projekt koncepcyjny ma charakter teoretyczny. Uwzględnia założenia organizatorów i jest wypadkową poglądów czterech, w różny sposób pracujących osób. Dużą trudnością był bardzo ograniczony czas na jego opracowanie²⁴. Dlatego też zaprogramowane i zaproponowane przez nas działania nie mogły być do końca przemyślane. Pracę naszą należało potraktować więc jako propozycję kierunku myślenia i działań²⁵, niezbędnych do rozpatrzenia w związku z tematem *Koncepcja urbanistyczna zagospodarowania przestrzennego fragmentu Starego Miasta w Wismarze*, a pozostawiony gospodarzom tekst jako notatkę wyjaśniającą część z nich.

dr Alicja Biranowska-Kurtz
 PKZ – Oddział w Szczecinie

²⁴ Na pracę przeznaczono 4 dni, z których jedno popołudnie zarezerwowano na prezentację i jedno przedpołudnie na omówienie i wprowadzenie do tematu. W rezultacie dysponowaliśmy tylko 3 dniami roboczymi.

²⁵ Wyniki wszystkich prac zaprezentowano na spotkaniu, w którym udział wzięli: burmistrz miasta Wismar, sekretarz ICOMOS-u, Generalny Konserwator NRD wraz z przedstawicielami biura w Schwerinie, Wismarze i Rostocku, Architekt Miasta oraz radni. Wszystkie prace przyjęto pozytywnie, a członkowie seminarium otrzymali specjalne dyplomy, stwierdzające uczestnictwo w tym roboczym spotkaniu.

On June 15–24, 1986 Wismar played the host to an international town-planning seminar organized under the auspices of the national committee of ICOMOS in GDR. The main object of the seminar was to work out a concept of spatial development of part of the Old Town within Marienkirchplatz in Wismar. The Polish delegation to the seminar included dr Alicja Miramowska-Kurtz and two architects from Warsaw branch office of the Ateliers of Monuments Protection, namely Ewa Kinacka and Ryszard Szczęsny.

The concept presented by the Polish group takes into account both historic and spatial conditions of the town as well as assumptions of the organizers. It also attempts to answer the questions set by the organizers.

Throughout its centuries-long history (the town was known already in the 12th century) Wismar underwent numerous expansions and rebuildings. The way and direction of those actions depended on the location of the town. Wismar, situated on an elevation, is surrounded by lakes, canals and bogs.

HANNA GÓRSKA

WIEŻA ZYGMUNTOWSKA KATEDRY WAWELSKIEJ I JEJ RESTAURACJA POD KONIEC XIX W.

W roku 1986 minęło 100 lat od rozpoczęcia przygotowań do pierwszej gruntownej restauracji katedry na Wawelu. Restauracja ta – poprzedzona szczegółową inwentaryzacją (1886–1888), przeprowadzona w latach 1895–1904 przez architekta Sławomira Odrzywolskiego – stanowi ważną kartę w historii polskiego konserwatorstwa¹.

Jednym z pierwszych etapów owej żmudnej, wiele lat trwającej pracy, była restauracja dzwonnicy katedralnej, zwanej wieżą Zygmuntofską. Wzniesiona w drugiej połowie XIV w. kwadratowa baszta obronna należała niegdyś do systemu obwarowań zamku. Usytuowana na północnej krawędzi wzgórza, przy katedrze, była wówczas budowlą piętrową, muirowaną z kamienia łamanego i cegły. Mury wieży, 2,5-metrowej grubości, stały na słabych i nietrwałych fundamentach². Było to częstą przyczyną uszkodzeń budowli w późniejszych wiekach.

W 1412 r. baszta przekazana została Kapitulie Krakowskiej i przeznaczona na dzwonnice. W XV w. umieszczono w niej m.in. dzwony: „Kardynał” (1455), „Urban” (1460) i „Goworek” (1496)³. Ta nowa funkcja nie odpowiadała słabej konstrukcji dawnej baszty, nie dostosowanej do silnych drgań powstających przez wprawiane w ruch dzwony. Po częściowym zniszczeniu, w latach 1514–1521 wieża została odnowiona przez muratorów Łukasza i Stanisława i podwyższona o jedną kondygnację. Pomieściła ona najokazalszy dzwon wawelski, słynnego „Zygmunta” (1520), który ufundował król Zygmunt I Stary. Głos tego dzwonu, o donośnym, głębokim brzmieniu, zwiastował szczególnie ważne dla miasta i kraju wydarzenia. Dzwonnica otrzymała wówczas bogaty hełm kopułowy, flankowany u podstawy czterema mniejszymi kopułkami, zwieńczony złożoną koroną⁴. Widok wieży Zygmuntofskiej z hełmem renesansowym przedstawiają, aczkolwiek dość schematycznie, ówczesne ryciny, m.in. miedzioryt Meriana-Vischera z ok. 1620 r. (fot. 1)⁵.

Ponowne uszkodzenie murów zanotowano w księgach katedralnych w 1554 r., a cztery lata później groził zaważeniem hełm wieży. Budowla została spięta ankra-

Part of old structures has been totally or partially ruined. Still, a number of monuments have survived until today, amongst them historic monuments found within the Old Town. The entire old-town complex belongs to “A” zone of conservationist protection. In accordance with the assumptions of the organizers the main point of interest to the authors of the concept was part of the Old Town in Marienkirchplatz as well as a palace and garden complex adjoining it from the south-east. Still, the authors have expanded a delimited site with St George’s Sq. and adjoining streets (Grosse Hohe Strasse, Neustadt Strasse); they have also included into their concept historic monuments that were on that site.

The proposed town-planning concept of developing part of the Old Town in Wismar is of a theoretical nature. Too short time set by the organizers did not make it possible for the authors to specify details. Therefore, the concept should be considered as a proposed line of thinking and acting.

mi i odnowiona przez muratora Galeacjusza. W tym stanie przetrwała wiek XVII, kiedy to przeprowadzono doraźne zabiegi konserwatorskie⁶.

Istotna zmiana nastąpiła dopiero w połowie XVIII w. Usunięto wówczas narożne kopułki zwieńczenia wieży⁷. Prawdopodobnie było to spowodowane względa-

¹ Restauracja Katedry Wawelskiej, prowadzona pod kierunkiem S. Odrzywolskiego w kilku etapach (1886–1888 – inwentaryzacja obiektu, 1891–1894 – restauracja Kaplicy Zygmuntofskiej, 1895–1904 – gruntowna restauracja katedry, 1904–1910 – prace wykończeniowe pod kierunkiem Z. Hendla), do dziś nie doczekała się szczegółowego opracowania. Najobszerniej pisał o niej J. Frycz – zob. J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*. Warszawa 1975. Restauracja katedry wawelskiej została opisana również w pracy doktorskiej pt. *Naukowe metody restauracji i konserwacji zabytków architektury w działalności Sławomira Odrzywolskiego (1846–1933)*, napisanej przez autorkę tego artykułu w Instytucie Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej w 1983 r.

² Ich ślady odkryto w czasie restauracji, o czym piszę dalej.

³ Dane źródłowe o historii wieży Zygmuntofskiej do końca XVIII w. zawierają księgi Archiwum Kapituły Metropolitalnej Krakowskiej – *Libri fabricae ecclesiae cathedralis Cracoviensis*, t. 1–3.

⁴ T. Wojciechowski, *Kościół katedralny w Krakowie*, Kraków 1900, s. 80.

⁵ J. Frycz, *Restauracja i konserwacja...*, op. cit., s. 201. Miedzioryt Meriana-Vischera był repliką wcześniejszej ryciny J. Brauna i A. Hoghenberga z ok. 1603 r. – por. J. Banach, *Ikonaografia Wawelu*. Kraków 1977, t. 1. Renesansowe zwieńczenie wieży Zygmuntofskiej przedstawia też, aczkolwiek znacznie bardziej schematycznie, drzeworyt z 1581 r., ilustrujący Konstytucje i Przywileje Walnych Sejmów Koronnych – zob. J. Banach, *ibidem*.

⁶ W XVII w. przeprowadzono konserwację hełmu, a mur wzmocniono spinając go ankrami – zob. M. Rożek, *Katedra wawelska w XVII w.* Kraków 1980, s. 43–44.

⁷ Najwcześniejszym przedstawieniem hełmu wieży Zygmuntofskiej bez narożnych kopulek jest rysunek F. B. Wernera przedstawiający panoramę Krakowa (2 ćw. XVIII w.) – por. J. Banach, *ibidem*, s. 86. W latach 1731–1760 inicjatorem wielu poczynań artystycznych w Katedrze Wawelskiej był kanonik Jacek Łopacki, który prawdopodobnie zajmował się również ówczesną naprawą wieży Zygmuntofskiej – por. J. Kuś, *Działalność kulturalno-artystyczna ks. Jacka Augustyna Łopackiego (1690–1761)*. „Nasza Przeszłość”, Kraków 1973, t. XL, s. 222.